

Criminal protection of land resources of Ukraine by means of non-criminal liability

Кримінально-правова охорона земельних ресурсів України засобами, що не становлять кримінальної відповідальності

Andriy Shulga

Key words:

crimes against land resources, criminal protection, land resources, criminal liability, means of criminal protection.

Ключові слова:

злочини проти земельних ресурсів, кримінально-правова охорона, земельні ресурси, кримінальна відповідальність, засоби кримінально-правової охорони.

Постановка проблеми. Кримінально-правове забезпечення охорони земельних ресурсів передбачає законодавче регламентування різноманітних засобів впливу на суб'єктів кримінально-правових відносин із приводу посягання ними на довкілля шляхом негативного суспільно небезпечного впливу на одну з найважливіших його складових частин – на земельні ресурси. Арсенал засобів такого впливу на винних осіб у чинному КК України чималий, зокрема це й кримінальна відповідальність, а також інші засоби кримінально-правового впливу, що не становлять кримінальної відповідальності.

Метою статті є дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України засобами, що не становлять кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у правовій літературі, заходи кримінально-правового характеру виступають складовою частиною заходів кримінально-правового впливу¹. Не можна погодитись з означеною позицією. На нашу думку, заходи кримінально-правового характеру треба поділяти на негативні та позитивні для суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінальна відповідальність, примусові заходи медичного чи виховного характеру – негативні заходи кримінально-правового характеру, а звільнення від кримінальної відповідальності, обставини, що виключають злочинність діяння та деякі інші – позитивні заходи кримінально-правового характеру. Але захід треба розуміти як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь. Тому тут треба говорити про наявні засоби кримінально-правового впливу на порушника кримінально-правових приписів.

Для чинного національного кримінального права сьогодні є характерною тенденція до пошуку нових за змістом засобів впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або інше суспільно небезпечне діяння, яке за ознаками його об'єктивної сторони віднесено законодавцем до злочину. При цьому треба враховувати й підходи, запропоновані дослідниками-правознавцями, а саме: 1) категорію «кримінально-правовий захід» потрібно визнавати базовою під час визначення зовнішніх форм кримінально-правового впливу, в назві яких термін «захід» не використовується (наприклад, покарання, судимість, примусове лікування та ін.); 2) кримінально-правовий захід виступає безпосередньою формою кримінально-правового впливу (примусові заходи медичного характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та ін.); 3) належне розуміння поняття «кримінально-правовий захід» дозволяє визначити низку прийомів і способів правового впливу на поведінку особи, які недостатньо обґрунтовано віднесені законодавцем до правових заходів іншої галузевої належності (превентивно-профілактичні, реституційно-компенсаційні, кримінально-правові заходи та ін.)².

Як зазначається в галузевих наукових джерелах, заходи кримінально-правового характеру та засоби кримінально-правового впливу співвідносяться як частина й ціле. Заходи кримінально-правового характеру –

¹ Яценко А.М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 1(9). С. 214.

² Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 32.

більш широке явище порівняно із засобами кримінально-правового впливу. Такий вплив не вичерпується лише заходами кримінально-правового характеру, за допомогою яких реалізується політика держави у протидії злочинності³. Така позиція вбачається не зовсім правильною, оскільки засоби – це те, за допомогою чого реалізується певна мета, а заходи – це комплекс дій та засобів, спрямованих на досягнення конкретного результату. У зв'язку із цим науковцями запропоновано доволі перспективну дефініцію правової конструкції «кримінально-правовий вплив», яка сформульована А.А. Березовським та іншими науковцями⁴.

І.І. Митрофанов вважає, що засоби кримінально-правового впливу тісно пов'язані з покаранням, і наголошує, що їх взагалі треба відрізнити від заходів кримінального права, які якраз і пов'язуються з питаннями покарання, правилами його призначення тощо⁵. Але це підтверджує тезу про те, що засоби кримінально-правового впливу за своїм сутнісним змістом є більш широким явищем, аніж заходи кримінального права й заходи кримінально-правового характеру.

Особливі підходи до визначення поняття «кримінально-правовий захід» мають також інші представники кримінально-правової доктрини. Так, одні вчені пропонують відмовитися від спроб визначення змістовних ознак та імманентних характеристик (властивостей) кримінально-правового заходу й обмежитися виключно вказівкою на такі суттєві властивості кримінально-правового заходу, як складність і системність. А ось Л.В. Багрий-Шахматов переконував, що кримінально-правові заходи – це нормативно встановлені форми реалізації кримінальної відповідальності, до яких належать усі засоби, передбачені у кримінальному законодавстві: а) покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; б) заходи кримінально-процесуального примусу – ті, що мають супутній щодо реалізації кримінальної відповідальності характер; в) заходи адміністративно-правового примусу, тобто заходи, які передбачені правилами адміністративного нагляду тощо⁶. Подібну думку висловлюють В.К. Гришук⁷, М.І. Хавронюк⁸, Ю.А. Пономаренко⁹, М.Г. Сорочинський¹⁰ та інші науковці. Перевагою зазначеного підходу є те, що під час його застосування чітко окреслюється коло засобів кримінально-правового впливу і створюється підґрунтя для розмежування заходів різної галузевої належності.

Інший підхід щодо тлумачення кримінально-правового заходу ґрунтується на аналогічності цієї правової категорії кримінально-правовому впливу. Найбільшої критики в межах указанного підходу зазнають позиції тих науковців, які пропонують трактувати кримінально-правовий захід через філософське розуміння терміна «захід». Приміром, Н.О. Гуророва оперує категорією «заходи кримінально-правового характеру», а не «заходи кримінально-правового впливу». Під поняттям «заходи кримінально-правового характеру» вона має на увазі встановлені кримінальним законодавством заходи, що мають місце в разі вчинення суб'єктом передбаченого Особливою частиною чинного КК України злочинного діяння й полягають у погіршенні його правового статусу¹¹. Вчені, що обстоюють останню позицію, обходять питання структурних елементів, з яких і складаються засоби кримінально-правового впливу, із використанням яких створюється особливий механізм правового впливу, притаманний саме кримінальному праву у процесі пошуку належних правових наслідків учинення злочинного діяння.

³ Ященко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. Форум права. 2013. № 3. С. 776. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf.

⁴ Березовський А.А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочинність. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. 2011. № 1. С. 35–38; Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика : монография. Москва : Науч. кн., 2003. С. 28.; Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. С. 15.

⁵ Митрофанов І.І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання. Юридична Україна. 2010. № 1. С. 102.

⁶ Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации: учеб. пособие. Одесса : Одесская юрид. академия, 2000. С. 117.

⁷ Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. С. 141.

⁸ Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? Юрид. вісн. України. 2013. 25-31 травня. № 21(934). С. 6–7.

⁹ Пономаренко Ю.А. Заходи безпеки за кримінальним правом України. Вісник прокуратури. 2011. № 9. С. 66.

¹⁰ Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. С. 10.

¹¹ Гуророва Н.О. Заходи кримінально-правового характеру. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.) / відп. ред. д-р юрид. наук, професор, академік С.В. Ківалов. Одеса : Гельветика, 2014. С. 19.

Самостійною є точка зору, згідно з якою кримінально-правовий захід, як стрижневий елемент кримінально-правового впливу, становить собою систему прийомів і способів здійснення примусового й реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом тощо), правомірну постзлочинну поведінку за умови, що такий вплив чиниться на підставі закону (в майбутньому – кримінального закону), детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретних історичних умовах розвитку суспільства¹². Але ж кримінально-правовий вплив здійснюється за допомогою певних юридичних засобів, до яких відноситься як покарання, так і заохочення до правомірної (в тому числі й посткримінальної) поведінки. Такий підхід враховує об'єктивні й суб'єктивні особливості кримінально-правового заходу як ключового елемента кримінально-правового впливу на кримінальну політику у сфері забезпечення протидії злочинності, в тому числі у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів як частини навколишнього природного середовища – довкілля.

При цьому аж ніяк не можна ігнорувати інші пропозиції дослідників-науковців щодо розуміння сутності кримінально-правових заходів, які закликають формулювати його не за допомогою використання тотожних понять, а шляхом застосування категорій, які передають іманентні властивості самого заходу і сутнісного обсягу поняття, що визначається. Зокрема, якщо брати етимологічне значення термінів «засіб» і «захід», то перше означає якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось, або ж служить знаряддям у якійсь справі, дії; друге – це сукупність дій, засобів для досягнення, здійснення чогось¹³. Інакше кажучи, захід – це сукупність засобів. Як бачимо, ці терміни не співпадають і мають елементарний характер стосовно кримінально-правового заходу. Аналогічні підходи використовують і В.М. Вечерова¹⁴, І.А. Лозінська¹⁵ та інші правники. Слід погодитися з тим, що запропоновані підходи до означеної проблематики є найбільш перспективними за суттю, але вони вимагають подальшого розширення характеристики кримінально-правових заходів впливу на злочинність із метою подальшого розроблення шляхів удосконалення чинного законодавства у сфері протидії їй.

А.В. Єндольцева доречно пропонує об'єднати всі обставини й підстави, за яких особа не притягується до кримінальної відповідальності, у дві групи залежно від їхньої правової та соціальної природи. Це обставини, що виключають саму злочинність діяння, внаслідок яких особа не підлягає кримінальній відповідальності й наявність яких дозволяє звільнити особу, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності¹⁶. Погоджуючись із запропонованою градацією до першої групи віднесемо: а) готування до злочину невеликої тяжкості; б) добровільну відмову під час незакінченого злочину; в) малозначність діяння; г) вчинення діяння у стані неосудності; д) недосягнення особою віку кримінальної відповідальності; е) добровільну відмову співучасників; є) наявність обставин, що виключають злочинність діяння. Обставинами, що дозволяють звільнити особу, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності, є: 1) дійове каяття (ст. 45 КК України); 2) примирення з потерпілим (ст. 46 КК України); 3) передача особи на поруки (ст. 47 КК України); 4) зміна обстановки (ст. 48 КК України); 5) закінчення строків давності (ст. 49, ч. 2 ст. 106 КК України); 6) можливість звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України).

Останнім часом усе більше місця у кримінальному праві відводиться заохоченню як універсальному методу правового регулювання. Але чомусь усвідомлення цього факту кримінально-правовою доктриною здійснюється дуже повільно. Навіть у нових підручниках із кримінального права стверджується, що основним методом кримінально-правової регламентації є визначення того, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами і яких покарань зазнають особи, що їх вчинили, а ось інші засоби впливу, пов'язані з таким методом, у них не згадуються¹⁷. А між тим окремі з них (як-от звільнення від кримінальної відповідальності у випадках учинення злочину невеликої тяжкості, в тому числі й некваліфікованих посягань на земельні ресурси) мають значно біль-

¹² Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 48.

¹³ Українсько-російський словник / під ред. Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник. 7-е вид. Київ : УРЕ, 1990. С. 53, 55.

¹⁴ Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. 2011. № 2. С. 126.

¹⁵ Лозінська І.А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2014. № 8. С. 188.

¹⁶ Єндольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения: монография. Москва, 2004. С. 31.

¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. ; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв; наук. ред. В.А. Клименко, М.І. Мельник. Київ : Правові джерела, 2002. С. 6.; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. С. 5.

ший соціально-позитивний ефект порівняно із кримінальною відповідальністю, адже воно (а) стимулює правопорушника до зусиль, спрямованих на усунення заподіяної шкоди, чи принаймні до відшкодування спричинених збитків і (б) сприяє збереженню морального обличчя суспільства у більш привабливому вигляді.

Застосовуване судом звільнення від кримінальної відповідальності становить собою акт гуманізму держави і полягає у відмові її від подальшого кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від притягнення її до кримінальної відповідальності, від накладення на неї обов'язку відповісти за свою протиправну поведінку й від застосування примусових заходів (покарання), адекватних ступеню та характеру суспільної небезпеки скоєного кримінального правопорушення. Найбільш обґрунтованим є визначення юридичної конструкції, запропоноване Ю.В. Бауліним: «Звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до вимог кримінального і кримінального процесуального закону відмова держави в особі суду від застосування щодо суб'єкта злочину обмежень його певних прав і свобод, передбачених КК, яке не тягне за собою кримінально-правових наслідків»¹⁸. У цьому визначенні чітко вказано на два складники цього позитивного кримінально-правового заходу – відсутність обмежень кримінально-правового характеру і відсутність будь-яких кримінально-правових наслідків у вигляді судимості.

Самостійною підставою звільнення від кримінальної відповідальності можна вважати добровільну відмову особи від доведення злочину проти земельних ресурсів до кінця. Але ця підстава вважається умовною, оскільки в ідеалі вона виступає чинником для непритягнення особи до відповідальності, адже в діянні останньої немає ознак складу злочину.

У якості заохочення до правомірної поведінки, в тому числі й до охорони земельних ресурсів від злочинних посягань, слід розглядати й регламентовані кримінальним законодавством обставини, що виключають злочинність діяння. Законодавче закріплення деяких із них можна вважати своєрідним дозволом на застосування сили і спричинення шкоди суб'єктам, які зазіхають на довкілля шляхом погіршення якісного та кількісного стану земельних ресурсів. Наявність закріплених у чинному кримінальному законодавстві зазначених обставин сприяє реалізації громадянами своїх конституційних прав, насамперед права на саможист, зокрема, від посягань на екологічно безпечні умови їхнього буття.

Наголосимо, що особливість застосування права на необхідну оборону від злочинного посягання на земельні ресурси полягає в тому, що кримінально-правовій охороні підлягають декілька об'єктів залежно від специфіки цільового призначення того чи іншого земельного ресурсу. Зокрема, перший об'єкт – це нормальний якісний і кількісний стан земельних ресурсів як елемента навколишнього природного середовища (довкілля); другий – право земельної власності; третій – сфера господарської (сільськогосподарської) діяльності. Така ситуація зумовлена тим, що земельні ресурси розглядаються в різних аспектах. Земельні ресурси, будучи елементом довкілля, можуть, у свою чергу, бути об'єктом права власності чи об'єктом господарювання.

Функцію охорони земельних ресурсів від протиправних і суспільно небезпечних посягань може виконувати й крайня необхідність (ст. 39 КК України). Стан крайньої необхідності може виникнути у випадках, коли існує реальна небезпека заподіяння будь-якої суспільно небезпечної шкоди земельним ресурсам. Інші закріплені в КК України обставини, що виключають як злочинність, так і караність діяння, також можуть мати місце стосовно забезпечення охорони земельних ресурсів.

Розглянуті наявні й можливі заходи кримінально-правового характеру в процесі забезпечення охорони земельних ресурсів від злочинних посягань можна вважати невимушеними, природними, тобто такими, що безпосередньо виконують охоронну функцію у кримінальному праві. Остання полягає, перш за все, у тому, що досліджені кримінально-правові засоби, що складають заходи кримінально-правового характеру, дозволяють здійснювати захист земельних ресурсів як самостійного елемента довкілля, об'єкта права земельної власності й господарської діяльності, не вдаючись до притягнення осіб, винних у суспільно небезпечних посяганнях, до кримінальної відповідальності і, відповідно, до покарання. Окрім зазначених вище, можна виділити групу опосередкованих засобів, за допомогою яких здійснюється кримінально-правова охорона земельних ресурсів без ознак кримінальної відповідальності. Зокрема, добровільна відмова від доведення злочину до кінця, окремі обставини, що виключають злочинність діяння та ін.

¹⁸ Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 58.

Висновки. Викладене підтверджує, що кримінальна відповідальність – не єдиний захід кримінально-правового характеру, що задіяний у процесі забезпечення правової охорони земельних ресурсів від суспільно небезпечних посягань як невід’ємного складника навколишнього природного середовища (до-вкілля), відносин земельної власності і сільськогосподарської діяльності, а також основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Сформувалися й інші, не менш ефективні заходи кримінально-правового характеру, яким у теорії кримінального права й у правозастосовній практиці поки що не приділяється достатньої й належної уваги. Але головним і реальним серед них у сучасних умовах залишається все-таки кримінальна відповідальність, яка заслуговує на самостійне наукове дослідження.

Анотація

Стаття присвячена актуальним питанням кримінально-правової охорони земельних ресурсів України засобами, що не становлять кримінальної відповідальності. Проведено аналіз тих засобів кримінально-правового впливу, які доречно застосовувати у випадках вчинення суспільно небезпечних посягань на земельні ресурси України. Запропоновано механізми вдосконалення кримінально-правової охорони земельних ресурсів засобами кримінально-правового впливу, що не відносяться до кримінальної відповідальності.

Summary

The article is devoted to topical issues of criminal protection of land resources of Ukraine by means of non-criminal liability. The analysis of those means of criminal influence which are appropriate to apply in cases of committing of socially dangerous encroachments on the land resources of Ukraine is conducted. The mechanisms of improvement of the criminal-law protection of land resources by means of criminal-legal influence, which are not related to criminal liability, are proposed.

Використана література:

1. Яценко А.М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 212–223.
2. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
3. Яценко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf.
4. Березовський А.А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочинність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. 2011. № 1. С. 35–38.
5. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика : монография. Москва : Науч. кн., 2003. 520 с.
6. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 339 с.
7. Митрофанов І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання. *Юридична України*. 2010. № 1. С. 102–108.
8. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации : учеб. пособие. Одесса : Одесская юрид. академия, 2000. 565 с.
9. Грищук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.
10. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юрид. вісн. України*. 2013. 25-31 травня. № 21(934). С. 6–7.
11. Пономаренко Ю.А. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9. С. 64–72.
12. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. 18 с.

13. Гуторова Н.О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінальноправового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.)* / відп. ред. д-р юрид. наук, професор, академік С.В. Ківалов. Одеса : Гельветика, 2014. С. 18–20.
14. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
15. Українсько-російський словник / під ред. Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник. 7-е вид. Київ : УРЕ, 1990. 940 с.
16. Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. 2011. № 2. С. 124–126.
17. Лозінська І.А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 185–192.
18. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения : монография. Москва, 2004. 231 с.
19. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. ; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В.А. Клименко, М.І. Мельник. Київ : Правові джерела, 2002. 432 с.
20. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. 416 с.
21. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

Andriy Shulga,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Criminology
of the Kharkiv National University of Internal Affairs*